

Gulyás Éva

ADVENTI ÉS KARÁCSONYI NÉPSZOKÁSOK A JÁSZSÁGBAN

A karácsonyi ünnepkör adventtel kezdődik és vízkeresztig, január 6-ig tart. A karácsony előtti négy hetes időszakot nevezi az egyház adventnek, a Jézus eljövételére, születésére való várakozás idejének. Advent első vasárnapja az András napjához, november 30-hoz legközelebb eső vasárnap, ez az adventi időszak kezdete, mely eltart december 24-ig, karácsonyig. A Jászság katolikus népe mindenkor átérzte és betartotta az adventi napok vallásosságát, vallási szokásait, a csendes várakozást a nagy ünnepre, melyet testben-lélekben megtisztulva igyekeztek megélni. Az adventi szokások ennek elérését szolgálták, valamint a következő évi bőség, egészség, szerencse előidézésére irányultak. Kiemelkedő egyházi, templomi alkalmak a hajnali misék, a roráték, melynek meghitt, ünnepélyes hangulata sok hívőt már a kora reggeli órákban a templomba vonzott. „Zsúfolásig megtelt a templom ilyenkor. A járda nélküli, villany nélküli, gidres-gödrös utakon tódultak a hívek a kis tótlámpácskákkal. Távolról, mint nyáron az apró szentjánosbogarak fénylettek a lámpák a gyertyákkal...A kis tótlámpa nem volt egyéb, mint egy négy oldalból összeállított fakeretes, üveges kis tákolmány, talpzata közepébe gyertyát, olajba vagy fagygyúba mártott rongyot tettek, amit meggyújtottak. Egyik oldalán az üveg feltolható volt.”¹ Örültek a gyerekek, ha a hajnali misén ministrálhattak: „Szerettünk templomba járni, kitüntetés volt a rorátékon ministrálni. Nagyapám kísért el. Gyönyörű volt a betlehem-i istálló a jászollal, benne a kis Jézussal, pásztorokkal, állatokkal. Innen mindig megnyugodva mentünk haza.”² (Jászapáti) Mint minden nagyobb böjti időszaknak, adventnek is voltak szigorú szabályai: „András bezárta a muzsikát, a kifsarsangot,” véget értek a zajos multságok, „tilos volt a lagzik tartása, a citerára való járás, s minden más vigadalom.”³ Többet imádkoztak, sűrűbben jártak templomba, a vallásosabb idős asszonyok a családjukat, a fiatalokat is erre nevelték. Böjtöltek, zsír és hús nélküli, olajjal, tejjel készített ételeket fogyasztottak.

Az adventi hetek jeles alkalmaként tartjuk számon András (nov.30), Miklós (dec.6) és Luca (dec.13) napját. András napján böjtöltek a lányok, hogy megálmodják ki lesz a párjuk. Jászság szerte ismerték azt a férjjeszó hiedelmet, hogy András napján este lefekvéskor a lányok férfinnadrágot tettek a párnájuk alá, vagy a kispárnát háromszor megforgatták a fejük fölött elalvás előtt, hogy megálmodják a jövődöbelijüket. A néphagyományban disznóölő Andrásnak is hívták, mert a téli disznóvágások ezután kezdődtek.

Szent Miklós püspök, közismert nevén Mikulás napja a gyermekek számára várva várt ünnep, főleg az utóbbi 50-60 évben vált népszerűvé. 1945 előtt nem minden társadalmi rétegnek volt elérhető. A Mikulás napi ajándékozásnak későn alakultak ki a népi hagyományai, tekintve, hogy városi, polgári eredetű szokás, ami idővel, főleg az iskolák közvetítésével elterjedt. A kitisztított cipőket, csizmákat kitették az ablakba, és izgatottan várták, hogy reggel milyen ajándékot találjanak benne. Úgy hitték, hogy a Mikulás éjszaka jár, és nagy puttönyából osztogatja az ajándékokat. Jó gyerekeknek csokoládét, cukrot, almát, diót, mogyorót, a rossznak virgácsot is. A fiatalabb szülők megszervezték, hogy a Mikulás felkeresse gyerekeiket, általában rokont vagy ismerőst kértek fel erre.

1 Lukácsi – Lukácsi – Rusvay, I. 247.

2 Tajti István visszaemlékezése 68 évesen, 2001-ben. In: Vallomások, 2009. 518.

3 Lukácsi – Lukácsi – Rusvay, I. 246.

Öltözetük kifordított suba, fejükön kucsma, kenderszakállat ragasztottak és kampós botot vittek a kezükben. Kísérőjük rendszerint a krampusz volt, aki feketébe öltözve, piros nyelvvel, hosszú farkkal az ördögöt személyesítette meg, és a gyerekeket ijesztgette. Jászfényszarun a Fortuna Irodalmi Színpad szervezte meg a házi Téliapó-szolgáltatást nagy sikerrel.⁴ Jászapátin két krampusz is tartozhatott a Mikulás kíséretéhez, az iskolai ünnepeken ők vitték a csomagját, és virgáccsal megfenyítették a rosszul tanuló és viselkedő gyerekeket. A Mikulás ajándékok fajtájában nagy változások mentek végbe az elmúlt 50-60 évben. Régebben kevesebb édesség volt a falusi üzletekben. Kedvelt cukorkafélék voltak a szíjcukor, stolverk, krumplicukor, medvecukor, amiből vízzel habot készítettek a gyerekek, felrázva fogyasztották, és még az iskolába is elvitték (Jászsalsószentgyörgy). A jobb módúaknál szaloncukor, szentjánoskenyér is került a kis cipőkbe. Előfordult, hogy tréfából vörshagymát is tettek a cukorkák közé, leginkább a felnőttek egymásnak, ha ők is játszottak, de a gyerekek is, ha az iskolában egymásnak készítettek Mikulás-csomagot.

Szent Luca az asszonyi munkák oltalmazója és megrontója, ezzel függ össze, hogy napján, december 13-án sok tilalmat, szabályt, előírást kellett a nőknek betartani, hogy a tevékenységi körükbe tartozó munkák kedvező kimenetelét befolyásolják.⁵ Sokféle módon igyekeztek az aprójszág, a baromfi termékenységet előidézni. Tilos volt varrni, fonni, mert úgy tartották, hogy bevarrják a tyúkok fenekét és nem lesz tojás. Inkább ruhát fejtettek, bontottak, úgy vélték, hogy ezzel az analógiás cselekedettel arra serkentik a tyúkokat, hogy többet tojjanak. Egész nap heverni kellett a gazdasszonynak, hogy „heverősek, ülősek” legyenek a tyúkjai, sok kis csibe legyen. Jászdózsán ezen a napon többféle magot (kukorica, búza) adott a gazdasszony a baromfinak, abroncsba vagy földre rajzolt körbe szórta, hogy egy helyre és sokat tojjanak a tyúkok.⁶ Nem nehéz ebben a termékenység varázsló eljárásban a mágikus kör szerepét felismerni. Az is szokás volt, hogy a gazdasszony piszkafával megkotorta a tyúkok helyét, és a következő mondókaival biztatta őket: „Az én tyúkom toj tojást, a másé meg kotkodács!”

Luca napja nevezetes volt a boszorkányjárásról is. Ennek az a magyarázata, hogy a Gergely-féle naptárreform előtt az év legrövidebb napja, leghosszabb éjszakája volt, a hosszantartó sötétség kedvezett az ártó hatalmaknak. Jászdózsán úgy védekeztek a rossz lelkek ellen, hogy fokhagymával keresztet rajzoltak a ház és az istálló ajtajára, ablakaira, hogy ne tudjanak behatolni. Ekkor kezdték el készíteni a lucaszéket, amiről a karácsonyi éjféli misén fel lehetett is-

Asszony lucaszékkel. Jászberény. Faragó László felvétele

4 Sugár Judit: Ünnepi szokások Jászfényszarun. Damjanich Múzeum Néprajzi Adattára: 2273-84

5 A jászsági Luca napi szokásokról, hiedelmekről ld. Gulyás Éva, 2009.

6 Gulyás Éva, 1976. 105.

merni a boszorkányokat. Négy lábú kis szék volt, amit Luca napjától karácsonyig lassan kellett elkészíteni. Jászfákóhalmán 12 féle fából készült a „sámic”, vas felhasználása nélkül, s minden nap a déli harangszó alatt kellett készíteni.⁷ Az elkészült széket elvitték az éjféli misére, a férfiak a subájuk alá rejtve, az asszonyok a hónuk alá véve. A templomban letették a kar alá, és mielőtt ráültek szentelt krétával vagy a szék lábával kört rajzoltak maguk köré, hogy a boszorkányok ne tudják megközelíteni. Arról lehetett felismerni őket, hogy akkora szarvuk volt, hogy csak félrefordított fejjel értek be a templomajtón (Jászdózsza), vagy malomkővet sergettek a feje fölött (Jászsalsószentgyörgy), vagy megszólította a sámilin ülőt, hogy minek ülsz itt? Mars

*Boszorkány felismerése lucaszékről.
Gácsi Mihály rajza. Kozma Károly felvétele*

haza! (Jászfákóhalma) (2. kép). Az éjféli mise után hazafelé menet mákot kellett szórnia maga után, hogy ne érje utol a boszorkány, mert azt fel kellett szednie. Ott-hon elégette a széket, és nem mondhatta el, hogy kiket látott. Jászsalsószentgyörgyről feljegyezték, „hogyan egy időben annyira elszaporodott a Luca széket csinálók száma, hogy a templom hátulja már tele volt vele. Ezt megtudta Varga Sándor plébános, és közbük csördített a hajnali mise alkalmával, leszidta a sok babonás vénasszonyt.”⁸ A Luca naptól karácsonyig terjedő időszakban különböző jósoló tevékenységeket végeztek. Ekkor készült a lucanaptár vagy lucakalendárium, a hagymakalendárium (Jászfákóhalmán lucakalendár, hagymakalendár volt a neve), a lucacédula. A lucakalendáriummal a jövő évi időjárást igyekeztek kifürkészni. A gazdálkodók számára fontos volt az időjárás megfigyelése, mert a termés eredményessége függött tőle. Részletesen, napszakokra bontva feljegyezték a Luca és karácsony közé eső 12 nap időjárását oly módon, hogy egy teljes nap felelt meg a következő év egy hónapjának. Hitték, hogy ez többnyire beválik, és év közben gondosan összehasonlították a leírtakat a tényleges időjárással. Az 1970-es évek elején így vallottak erről Jászdózsán: „Lucától karácsonyig 12 nap van, oszt ez 12 hónapot jelent. Az idén még én is írtam. Az ezek előttiék még éjszaka is felkeltek, hogy milyen az idő. Az öregek pontosan csinálták. Az egész nap egy hónapot jelent. Ha az egyik nap ködös, pl. április napja, az azt jelenti, hogy az április is ködös, borús lesz jövőre. Ha meg esett a hó, az meg azt jelenti, hogy eső esik. Ez általában mindig bevált azért.”⁹ Jászfákóhalmán gyűjtött adatok szerint a hagymakalendárium úgy készült, hogy mielőtt elmentek az éjféli misére 12 hagymahajba, ami a következő év hónapjait jelentette, sőt szórta, és éjféli miséről hazajövet megnézték. Amelyik levét eresztett, az csapadékos hónap lesz,

⁷ Mészáros Zoltán, 1998. 128.

⁸ Lukácsi – Lukácsi – Rusvay, I. 246.

⁹ Gulyás Éva, 1976.

amelyikben száraz maradt a só vagy kissé átmedvesedett, száraz, enyhén esős hónap várható.¹⁰ A hagymanaptár készítésének másik módját is ismerték a jázságiak. Hat hagymát félbevág-tak, mindegyik fél egy hónapot jelentett. Beszámozták, amelyik begyöngyözött, az a hónap esős lesz a következő évben.¹¹

Luca napján vöröshagymával eljövendő sorsukra, a halálra is jósoltak. Jászdózsán minden családtag részére megtisztítottak egy vöröshagymát és kirakták az ablakba. Akié karácsonyig legelőbb megbarnult, úgy vélték hamarosan meghal.

A lucacédulát szerelmi jóslás céljából készítették a lányok. 12 cédulára különböző férfineveket írtak, összehajtogatták és papírdobozba tették. Minden nap kivettek egyet és elégették, de előtte nem lehetett megnézni. Csak az utolsót nézhette meg, olyan nevű lett a férje. Ismerték azt a változatot is, hogy a cédulák közül egyet üresen hagytak, ha az maradt utolsónak, azt jelentette, hogy a következő évben nem megy férjhez a lány, vagy pedig vénlány marad.

A jázsági községekben általánosan ismert szokás volt, hogy Luca napján egy virágcserepbe vagy csereptálba búzát ültettek. A karácsony böjtjére kinőtt szép, friss, dús hajtásokból a jövő évi bő termésre következtettek. A lucabúzáat a karácsonyböjti asztalra is feltették, ünnepek alatt a karácsonyfa alá állították. A templomi betlehemi jászolt is díszítették egy-két cserep lucabúzával.

Karácsonyi népszokásaink jelentős részének Krisztus köszöntése a témája. Többféle köszöntő szokást, dramatikus játékot ismertek, gyakoroltak a Jászságban: betlehemezés, Szent család-járás, háromkirályok csillaga. Ezek a szokások az evangéliumi születéstörténet egy-egy mozzanatát ragadják ki, és állítják a szokás középpontjába. A születéstörténet főbb részei: szálláskeresés, Jézus születése, pásztorok köszöntése, háromkirályok köszöntése. Ezek a jelenetek a magyar nyelvterületen valamikor a betlehemes játék részei voltak, melynek az idők folyamán különböző táji változatai alakultak ki. Legteljesebbek az erdélyi betlehemesek, melyekben a születéstörténet minden fontos mozzanata szerepel. Ilyen pl. a Tolna megyébe települt bukovinai székelyek csobánolása, mely a teljes születéstörténetet feldolgozza, komoly hangvételű, ünnepélyes, felnőttek által előadott játék. A hagyományozódás során a betlehemes játék cselekménye lerövidült, egy-két jelenetre korlátozódott, a születéstörténet többi része más népszokásokban élt tovább. Ez történt a Jászságban is. A szálláskeresés a Szállást keres a szent család néven ismert népi ájtatosságban, a pásztorok köszöntése a betlehemes játékban, a Heródes-játék pedig a vízkereszt-i háromkirályok köszöntésében élt tovább.

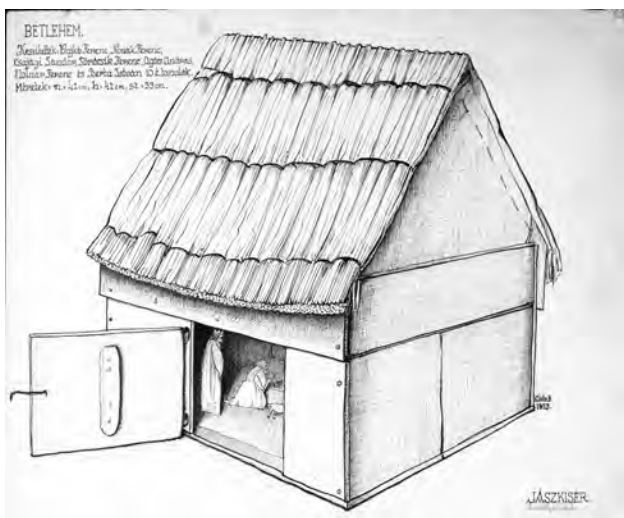
A jázsági betlehemes játék témája a pásztorok köszöntése. Az angyal hírül viszi a pásztoroknak Jézus születését, akik álmutból ébredve útnak indulnak, hogy ajándékaikkal köszöntsék a kisdedet. A cselekmény főbb részei: a pásztorok beköszönése, elalvása, angyalszóra ébredése, álmut elmesélése, az öreg pásztor humoros kötekedése, az ajándékok átadása, végül az adománykérő rigmus előadása. A hagyományozódás során a játék cselekménye lerövidült, az egyes részek összemosódtak, esetleg kiestek, legszívósabbnak az öreg pásztor tréfálkozása bizonyult. Esetlen botladozásával, nagyothallásával, félreértéseivel komikus helyzeteket teremtett, utóbb már szinte a játék főszereplőjévé vált, aki elszórakoztatta a felnőtteket, a gyerekeket pedig ijesztgette vagy incselkedett velük.

A betlehemezés már adventben elkezdődött, két héttel karácsony előtt indultak az első csoportok. A szokás gyakorlói régen felnőttek voltak, az 1930-as évektől fokozatosan átkerült a gyerekek, a 12-14 éves korosztály gyakorlatába. A közeli és távolabbi tanyákra azonban a felnőttek még sokáig eljártak betlehemezni, a játék résztvevői a szegényebb sorsúak, a nap-

10 Mészáros Zoltán, 1998. 128.

11 Juhász Nyitó Klára, 2007.

számosok, cselédek közül kerültek ki, a tanyavilágban összegyűjtötték maguk és családjuk részére az adományokból a karácsonyra való élelmiszereket. Nagy József feljegyzése szerint a jászladányi betlehemező férfiak a Szolnok és Cegléd környéki tanyákig is eljutottak. A felnőttek játéka ünnepélyesebb volt, örültek a vallásos tanyai lakosok, ha jöttek a betlehemesek, komolyan is fogadták őket.

Betlehem. Készítették: Bathó Ferenc, Novák Ferenc, Csajági Sándor, Töröcsik Ferenc, Agócs András, Molnár Ferenc és Berta István 10 éves korukban, 1949-ben. Csete Balázs rajza, Jászkisér. Damjanich János Múzeum gyűjteményében. Gecse Annabella felvétele

angyal szerepét. A bojtárok kifordított bundát öltöttek magukra, fejükön báránybőr kucsma, lábukon csizma, arcukra korommal bajuszt rajzoltak, kezükben csörgős bot. Az Öreg bojtárnak nagy kenderszakála és kenderbajusza volt. Az angyal vitte a betlehemet, ami fából készült templom formájú tornyos építmény volt, amit régen a jákóhalmi asztalosok készítettek. Belsejében a betlehemi istállót rendezték be, a kis Jézust jászolban fekvé, mellette Szűz Mária és Szent József, az angyalok és az ökrök. Régebben színes porcelánfigurákat használtak, melyet Jászberényben szereztek be, később színesre festett papírfigurákat ragasztottak, valamint színes képeslapokkal, ezüst holddal, csillagokkal díszítették a betlehemet kívül-belül, és egy mécesest vagy gyertyát is elhelyeztek benne. A betlehem aljára szíjat szegeztek, ennek segítségével az angyal a nyakába akasztotta vagy a vállára vette, úgy vitte egyik helyről a másikra. Szokás volt a betlehem kézben hordozása is.

A betlehemes csoport megáll a pitvarajtó előtt:

Angyal: Szabad-e bemenni a betlehemmel?

Gazdasszony: Szabad!

A Jászságból jelentős betlehemes gyűjtéseink vannak, teljes szövegváltozat áll rendelkezésünkre Jászapátiból, Jászladányból, Jászalsószentgyörgyről, Jászberényből, Jászjákóhalmáról, a többi jászági településről töredékes gyűjtéseket őriznek a múzeumi adattárak.¹²

AzalábbiakbanaJászjákóhalmáról származó betlehemes játékot mutatom be. A játék szövegét Szabó László, Gulyás Éva, Mészáros Zoltán gyűjtéseiből, és a jászjákóhalmi Öregek Napközi Otthonának feljegyzéseiből állítottam össze. A játék szereplői az angyal és a három pásztor, nevük első bojtár, második bojtár és Öreg (bojtár). Öltözetük: az angyal fehér ruhába öltözött, libatollból még szárnyat is ragasztottak neki. Lány is játszhatta az

12 Molnár István 1991., Nagy József: Adatok Jászladány népszokásaihoz. Jász Múzeum adattára: 195-79., Gulyás Éva 1977., Bathó Edit: Jászberényi betlehemes, 1981 (kézirat), Szabó László: Betlehemes játék. Jászjákóhalmi (gyűjtés), Damjanich János Múzeum néprajzi adattára: 653-69., Gulyás Éva 1997., Mészáros Zoltán 1998.

Bemennek mindannyian, a betlehemet leteszik az asztalra úgy, hogy körüljárható legyen. Az Angyal meggyújtja benne a gyertyát.

- Dicsértessék az Úrjézus Krisztus!

- Mindörökké amen!

Körbeállják a betlehemet, az Angyal énekel:

Mennyből az angyal, lejött hozzátok,

Pásztorok, pásztorok,

Hogy Betlehembe sietve menvén

Betlehem, Jászakisér. Damjanich János Múzeum néprajzi gyűjteménye, leltári szám: 66.171.1. Gecse Annabella felvétele

Lássátok, lássátok.

Istennek fia, aki született

Jászolban, jászolban

Ő leszen néktek üdvözítőök

Valóban, valóban.

Mellette vagyon az édesanyja

Mária, Mária

Barmok közt fekszik, jászolban nyugszik

Szent fia, szent fia.

El is mennének köszöntésére

Azonnal, azonnal,

Szép ajándékot vivén szívükben

Magukkal, magukkal.

A kis Jézuskát egyenlőképpen

Imádják, imádják,

A nagy Úristent ilyen nagy jóért

Mind áldják, mind áldják.

Ezután a pásztorok kimennek a pitvarba, az Angyal egyenként beszólítja őket.

Angyal: Gyere be első bojtár!

Első bojtár: Én első bojtár vagyok. Dicsértessék!

Angyal: Gyere be második bojtár!

Második bojtár: Én második bojtár vagyok. Dicsértessék!

Angyal: Dölj be Öreg!

Öreg: (a nyitott ajtón bevágódik a szoba közepére, úgy tesz, mintha a küszöbben botlott volna meg és elnyúlik a földön)

Hát ti kurva anyátokat!

Ti csak isztok, esztek,

Szegény öregapátokról

Meg sem emlékeztek?

(közben feltápáskodik)

Angyal: Honnan jössz Öreg?

Öreg: Hegy alól!

Angyal: Hát a nyáj hun van?

Öreg: A domb alatt!

Angyal: Mit hagytál mellette?

Öreg: Fejszeyelet!

Angyal: Megőrzi-e?

Öreg: Jobban, mint öregapád!

(a pásztorok lefekszenek, az Angyal kis idő múlva énekel és ébresztgeti őket, kérdegeti az álmaik felől)

Angyal: Pásztorok keljünk fel

Sietve menjünk el,

Betlehem városába,

Rongyos istállócskába,

Siessünk, ne késsünk,

Hogy még ezen éjjel odaérhessünk.

Angyal: Mit álmottál első bojtár?

Első bojtár: Amit láttam igen megtanultam.

Isten veled pásztor pajtás,

Én már evvel tovább állok!

(a betlehem mellett megáll)

Angyal: Mit álmottál második bojtár?

Második bojtár: Bakszustos főpajtás!

Álmomban mit láttam?

Ártatlan kecskéről farkasra találtam,

Még a juhok lábát is piros bőrben láttam.

Láttam olyan csodát, ökör állt az ólban,

Bújt volna a lyukba, nem bírta, bújt az egérlyukba,

Majd fenékre estem csodálkozásomban!

(ő is odaáll a betlehem mellé)

Angyal: Hát te Öreg mit álmoddtál?

Öreg: Azt, hogy szalonnát süttek és még a bőrét sem merték nekem adni.

Angyal: Hazudsz te piszok! Hiszen még a bőrét is mindig te eszed meg!

Angyal: Gyere Öreg Betlehembe!

Öreg: Nem megyek én vak tehenbe!

Angyal: Gyere Öreg Betlehembe!

Öreg: Nem megyek én vak tehenbe!

Angyal: Gyere Öreg Betlehembe!

Öreg: Mit ad a kis Jézus?

Angyal: Sült húst, libahúst, nagy kalácsot, egy icce bort,

Ami hetvenhét hidegleléssel beléd csúsz!

(odakiáltja az Öregnek)

Keresztet Öreg, keresztet!

Öreg: Nem ettem még máma sós perecet!

Angyal: Keresztet Öreg, keresztet!

Öreg: Hátamra vegyem a tyúkketrecet?

Angyal: Keresztet Öreg, keresztet!

Öreg: Hogy van az?

Angyal: Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek, amen!

Öreg: Atyának, Szentlélek Istennek, amen!

Angyal: Hát a Fiú hun maradt?

Öreg: A kamrában tartja a zsákot a kolbásznak!

A bojtárok körbejárva énekelnek, közben a botjukkal verik a taktust.

Betlehembe jer pajtás, jer pajtás,

Ott lesz nekünk jó lakás, jó lakás,

Mikor reggel ásitok, ásitok,

Az angyal pálinkát hoz

piros palackba, azt nekünk adja.

Szőlőt sem kell kapálni, kapálni,

Mégis jó bort kell inni, kell inni,

Ser, bor, mint a tenger,

Ihatik az ember.

Sétál, sétál, furulyál, furulyál,

Billeg, ballag, meg-megáll.

Vedd fel Erzsók ködmönkédet,

Kösd be bolyhos fejceskédet,

Maradj itten a nyájnál

Visszaérünk nemsoká!

Öreg: Látom a gazdát, feni a bicskát,

Szalad a padlásra, hoz nekünk szalonnát!

Látom a gazdasszonyt, csörgeti a pénzes zacskót,

Ad nekünk egy-pár krajcárt.

Egy-pár krajcárt el nem fogadunk,

De egy pár forintot nagyon megköszönünk.

Hát te csipás szemű szolgáló!

Bújj ki a suckó hátuljából,

Töltsd meg a kulacsomat a Mátra borából,
Annak is a legjavából!

A háziak megkínálják őket kaláccsal, borral, átadják az ajándékokat és pár fillért is. Aztán az Angyal felvéve a betlehemet elindul kifelé, utána a két bojtár, hátul az Öreg. Botjukat csörgetve Isten áldását kérik a háziakra és elköszönnek.

Isten áldja meg, e háznak gazdáját,
Töltse meg az Isten csűrét és kamráját.
Adjon a jó Isten sok-sok jó éccakát!
Dicsértessék a Jézus Krisztus!
Mindörökké amen!

A Szállást keres a szent család néven ismert népi ájtatosság Mária és József szálláskeresésének történetét jeleníti meg. Mária és József Betlehembe érkeznek a népszámlálásra, és éjszakára szállást keresnek, de mindenki elutasítja őket. Végül egy istállóban telepednek le, ahol később megszületik Jézus. A szokást adventben, karácsony előtt kilenc nappal, december 15-én kezdték el. A vallásosabb asszonyok a Szent családot ábrázoló képet hordozták minden nap másik házhoz. Jászivány tanyavilágában az ájtatosság megkezdése előtt bevitték egy szép Mária-szobrot és a Szent családot ábrázoló bekeretezett képet a jászapáti templomba, és a pappal megszenteltették. Ezeket vitték magukkal. Amikor a csoport megérkezett az első tanyához, megálltak az ajtó előtt, és a következő énekkel kérezték be:

Keljetek fel, akik aludtatok,
Mert egy vendég érkezik hozzátok,
Nyissátok fel házatok ajtaját,
Eresszétek be a kis Jézuskát!
Jó szent József vele szűz Mária,
Künn fázik a zord éjszakában,
Szállást keres házról házra menve,
De nem talál könnyörülő szívre.
Nyissátok fel házatok ajtaját,
Eresszétek be a kis Jézuskát!
Már az idő éjfél felé hajlik,
Szűz Mária arca könnytől ázik,
Őt szent József ekképp vigasztalja:
Volt itt régen valahol egy pajta.
Nyissátok fel házatok ajtaját,
Eresszétek be a kis Jézuskát!
El is mentek a pajtát keresni,
De a szent Szűz sorsát kesergi,
Erőt vett a nagy fájdalom rajta,
Nincsen aki könnyörüljön rajta.
Nyissátok fel házatok ajtaját,
Eresszétek be a kis Jézuskát!

A háziak örömmel fogadták és beengedték őket. A Szent családot ábrázoló képet átadták a háziasszonynak azzal a kéréssel, hogy egy napra adjon nekik szállást. A képet és a szobrot központi helyre, az asztalra tették két égő gyertya közé. Miután a vendégek körülülték

a szobát, megkezdődött az ájtatosság az előimádkozó vezetésével, közösen imádkoztak és énekeltek. Utána kötetlen beszélgetés kezdődött, és a háziak süteménnyel, teával megkínálták a vendégeket. Másnap este itt gyülekeztek újra, és innen indult a csoport a következő tanyába. A Szent család képének hordozása mindig annak a megtisztelő feladata volt, akitől tovább indult a csoport.¹³ A jászági településeken régen és ma is kedvelt vallási szokás, melyet az egyház is terjesztett az ájtatosság szövegét tartalmazó vallási nyomtatványok kiadásával. Ezek többnyire a jászági helyi nyomdákban kerültek ki, néhányat be is mutatok: „A Szent család éneke. Kézirat helyett kiadja: Varga József, kántor-tanító, Jánoshida. Kossuth – nyomda,

*Betlehemes csoport Jászberényből, 2009.
Faragó László felvétele*

Jászládány.”; „Szállást keres a Szent család. Decemberi családi ájtatosság. Tűzkő – nyomda, Jászapáti”¹⁴

A háromkirályok csillaga elnevezésű népszokás a bibliai születéstörténetnek arra a mozzanatára utal, amikor Heródes, a zsidók királya elküldi a napkeleti bölcseket, hogy kutassák fel Jézus hollétét. A betlehemi csillag útmutatásával eljutnak Betlehembe, ők is ajándékokkal köszöntik az újszülöttet, de nem térnek vissza Heródeshez, nem árulják el Jézust. A karácsonyi ünnepek zárónapján, vízkeresztkor, január 6-án, illetve az azt megelőző napokon volt szokásban, amikor már a betlehemesek nem jártak. A szokásnak három szereplője volt: Gáspár, Menyhért, Boldizsár. 10-13 éves fiúk személyesítették meg, egyetlen jelmezük egy 18-20 cm széles, színes papírból hajtogatott korona volt, amit a sapkájukra húztak, ez jelezte királyi mivoltukat. A szokás legfontosabb tárgyi kelléke a betlehemi csillag, ennek segítségével keresték az újszülött kis Jézust. Jászberény I. kerületében a Tündér, a Hattyú, a Garat, a Forgács, a Szobor utcákban már alig várták érkezésüket a gyerekek. A csoport az ablakon beko-

pogva megkérdezte: „Be szabad-e jönni a három királyok csillagával?” Miután beköszöntek, arra kérték a háziakat, hogy csavarják lejjebb a petróleumlámpákat. A gyenge megvilágításban ugyanis jobban érvényesült a csillagok fénye. A csillag leírását Jászberényből idézem: „A csillagok egy téglalap alakú, felül hajlított tetővel ellátott dobozban voltak kiképezve, és mindkét oldalon, valamint az elején kb. 8-10 cm-es nagyságban színes celofánon keresztül voltak megvilágítva... A csillagok XXX alakban sasszöggel voltak egymásba kapcsolva. A csillagot a legerősebb király kezelte. Zárt állapotban a lécek szorosan kapcsolódtak egymáshoz.

¹³ A jásziványi szokásra visszaemlékezett Tajti Ferencné Bolla Rozália 62 évesen, 2009-ben. Vallomások, 2009. 507-513.

¹⁴ A vallási nyomtatványok a szolnoki Damjanich János Múzeum Néprajzi Gyűjteményében találhatóak.

Kinyújtott állapotban közel két méterre is eltávolodott a csillag, ami igen szép látványt nyújtott a gyengén megvilágított szobában.”¹⁵

A királyok a következő éneket adták elő, a refrénnél a szoba közepe felé irányították a kinyújtott csillagot, hogy mindenki jól lássa.

„Háromkirályok napját,
Országunk egy istápját,
Dicsérjük szép énekkel,
Vigadozó versekkel.
Szép jel és szép csillag,
Szép napunk támadt!
Heródes öt üldözé,
A bölcsek meg tisztelték.
Szép jel és szép csillag,
Szép napunk támadt!

Jászberényi betlehemesek a Szent Ferenc utcában, 2008. Bathó Edit felvétele

Betlehembe találják,
A kis Jézust körül állják.
Szép jel és szép csillag,
Szép napunk támadt!” (Jászberény)

Ezután még oldalra, a szoba sarka felé irányították a csillagot, majd elköszöntek és tovább indultak a következő helyre.

¹⁵ Rigó János: Vízkereszt ünneplése Jászberényben. Redemptio XII. évf. 6. szám. 2005. A többi jászberényi adat is ebből az írásból való.

Itt kell szólnunk röviden a karácsonyi kántálásról is. A kántálás itt mindenkinek a disznótori kántálást juttatja eszébe, melyhez sok szép régi hagyomány fűződik ezen a vidéken. Itt most nem erről van szó, ezzel most nem foglalkozom. A karácsonyi köszöntésnek azt a formáját is így nevezték, amikor a rokonok, az ismerősök egymás ablaka alá jártak és karácsonyi énekeket énekeltek. A háziak behívták, megvendégelték őket, tulajdonképpen a karácsonyi rokonlátogatással is összekapcsolódott. A kántálás a jászsági reformátusoknál volt őshonos, néhol a katolikus családok is átvették és gyakorolták. Később már a gyerekek, sőt a cigányok is jártak kántálni. Lukácsi Lászlóné leírja a cigánykántálást Jászsalsószentgyörgyről: „Karácsony estéjén községünkben szokás volt, hogy a Mirhóban lakó cigányok járkáltak köszöntve a karácsonyt, s ilyenkor megteltek a kosarak, szatyrok, abroszok alamizsnával. Karácsony napján a cigányzenészek köszöntötték a Fő utcán lakókat muzsikájukkal, ők már pénzt kaptak a köszöntésért. A mirhóiak éneke a következő volt:

Karácsony éjszakáján, Jézus születése napján,
 Örüljete, örvendjete, a kis Jézust dicsírijete.
 Jaj, szegény de fázik, könnyeitül ázik,
 Mert nincs neki párnája, melegítő kályhája,
 Se széna, se szalma, barmok szája melegítő kályhája.
 Vígan zengjete citerák, Jézus született,
 Harsogjate réztrombiták Isten-embernek,
 Királyi pálcája, hajlik három ágra,
 Az Isten áldása szálljon erre a házra.”¹⁶

A továbbiakban még a következő karácsonyi szokásokat mutatom be: ostyahordás, karácsonyböjti asztal és hiedelemköre, karácsonyfa-állítás, ünnepi étkezés és rokonlátogatás.

Az 1960-70-es években Jászsalsószentgyörgyön, Jászladányban még emlékeztek az ostyahordás szokására. Jászsalsószentgyörgyön a harangozó és a felesége sütötte az ostyát ollószzerűen záródó ostyasütő vassal. Családonként kiporciózták, egy csomóba 10-12 színes (piros, sárga, zöld, fehér) ostyát tettek, és a ministráns gyerekekkel széthordatták karácsony utolsó hetében. „Hát a harangozó sütötte az ostyát, tízet, tizenkettőt kötött egy csomóba és a ministráns gyerekekkel elhordatta a városba. Meg leírta nekik, hogy kihő kell vinni, sok mindent kapott érte. Mert vót sok helyen, ahun pénzt adtak, meg vót ahun adták a kolbászt, húst, szalonnát, úgy-hogy egész teknővel összehordták neki. Örültek a gyerekek is, hogyha mentek, mert a háziak beletették a kosárba, amit a harangozónak szántak: ezt majd adjátok oda Jani bátyátoknak, ez meg a tiétek, hát a gyerekek meg azzal beérték, amit ott kaptak. Mégis sokan úgy vótunk, hogy előre megmondtuk a harangozónak,

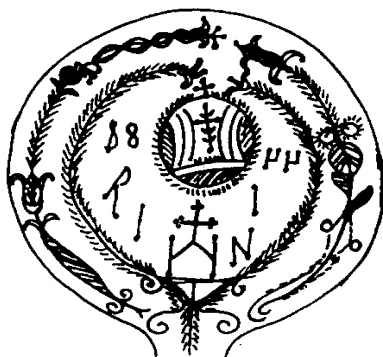
hogy küldjön ostyát nekem is, vót mézes ostya, rózsaszín meg fehér. A karácsonyfára tettük...” Az ostyahordó gyerekek a következő verssel köszöntek be a házakhoz:

Egy kis csekély ajándékkal léptünk e házba,
 Melyet régi őseink hoztak szokásba.
 Tegyük emlékezetet, arról, aki született
 Betlehemi istállóban a barmok között.
 A pásztorok ajándékkal kérvén Urukat,
 Leborulva áldásait kérték az Úrnak.
 Tegyük emlékezetet, arról, aki született,
 Betlehemi istállóban a barmok között. (Jászsalsószentgyörgy)

¹⁶ Lukácsi- Lukács-Rusvay, I. 249-50.

Az ostyát nagy becsben tartották, egy részét felaggatták a karácsonyfára, a többi a karácsonyböjti asztal csemegéi közé került, mézbe mártva vagy fokhagymával fogyasztották, hogy egészségesek legyenek jövőre.¹⁷

Lippay Lajos, Jászsószentgyörgy krónikása megemlíti, hogy 1893-ban a harangozó illetményébe tartozott 3 kis hold föld, 120 Ft fizetés készpénzben, és minden harangszótól és avatástól 5 krajcár. Azonfelül *ostyasütésért 8 Ft*, laktér 10 Ft, lábbelire 10 Ft.¹⁸ Érdemes megjegyezni, hogy ekkor ifj. Palya János volt a harangozó, akinek a családja ekkor már közel egy évszázada töltötte be a harangozói hivatalt Jászsószentgyörgyön. A járandóságába tartozó évi 8 Ft-ot természetesen az áldozásra szánt ostyák sütéséért kapta, de a nagyobb, díszes karácsonyi ostyákat is ő sütötte a felesége bevonásával. A jászberényi Jász Múzeum gyűjteményében őriznek egy ostyasütő vasat Jászdózsáról,

Ostyasütő – Jászdózsa 1844

Ostyasütő díszítménye, Jászdózsa, 1844.
Jász Múzeum, leltári szám: 64.1.7.1.

Karácsony böjttjén, december 24-én szigorú böjtöt tartottak. A nap egyik fő eseménye a böjti ebéd, régebben vacsora, mely ünnepi hangulatban, szertartásos körülmények között zajlott le, s melyen a család minden tagjának részt kellett vennie. Középpontban a szépen megterített karácsonyböjti asztal állt, melyről úgy hitték, hogy minden, ami az asztalra kerül (ételek, növények, magvak stb.) áldásban részesül, ezért különleges erőt, gyógyító hatást tulajdonítottak neki. A háziasszony egy szép szöttek abrosszal leterítette az asztalt, és sok ételféleséget, csemegét tállalt fel, amivel a jövő évi bőséget, termékenységet akarta előidézni. Volt, ahol egy szép nagy kenyeret tettek először az asztalra, az ünnep végéig ott is hagyták. Jászdózsán hétfélét ettek régen: először ittak egy kupica pálinkát, majd mindenki lenyelt egy gerezd fokhagymát, hogy egészséges legyen. Ezt követte az ebéd, ami habart bablevesből és mézes mákos csíkból állt. Utána diót, almát, aszalt gyümölcsöt, sült tököt ettek, ez utóbbit azért, hogy sok pénzüik legyen (a tökmag analógián alapult ez a hiedelem). Ebéd közben a lány kilopott egy marék mákos tésztát a tálból és kiszaladt vele a kapuba, amilyen nevű férfit meglátott, olyan nevű lett

17 A szokás leírását ld. Gulyás Éva: Karácsonyi ostyahordás a Jászságban c. írásában. Redemptio, XV. évf. 6. sz. 2008.

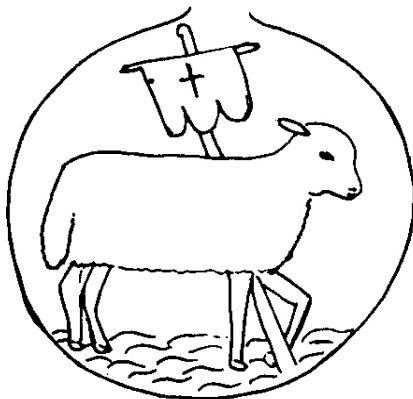
18 Lippay Lajos: Jász-Alsó-Szent-György község történeti vázlata és templomának századik évfordulója. Jászberény, 1893.

19 Jász Múzeum gyűjteménye, leltári száma: 64.1.7.1.

20 Jász Múzeum gyűjteménye, leltári száma: 0782

21 Nagy József: Adatok Jászládány népszokásaihoz. Jász Múzeum Adattára: 159-79.

a kéroje. Karácsony böjtjén főzhetnek aszalt szilvalevest is bableves helyett. Jászladányban, Jászsószentgyörgyön az ostya is szerepelt az ebéd étrendjén. Az ételhulladékot nem dobták ki, hanem összegyűjtötték, karácsonyi morzsáknak nevezték, és „királynénak kellessen” szavakkal félretették. Ha az aprójóság megbetegedett, parázsra szórták és rosta fölött megfüstölték. Jászárokszálláson a gyümölcsfák tövéhez szórták, hogy jól teremjenek. A házigazda egy csóva szénát, egy cső kukoricát tett az asztal alá, amit ünnep után a jószágokkal megetett. Szokás volt karácsonykor az állatok almáról itatása is. A gazda 2-3 szép piros almát tett a kútba karácsony böjtjén, ünnepek alatt erről itatta a jószágokat, hogy egészségesek legyenek. Vízkeresztkor lehetett az almát kivenni, a háziasszony felszeletelte és közösen megették, hogy ne legyenek torokfájósak (Jászárokszállás).

Isten báránya ábrázolás ostyasütőn, Jászkórhalmi. Jász Múzeum, leltári szám: 0782

A karácsonyfa állítás városi eredetű szokás, a 20. század első felében már a falvakban is elterjedt. A vagyonosabb családoknál fenyőfát állítottak, a szegényebbeknél fenyőágot, vagy valamilyen örökzöld vagy tuskés ágat (koronafa) díszítettek fel. Jászivány tanyavilágában az 1940-es években az volt a szokás, hogy egy fenyőgallyat cserépfazékba tettek, feldíszítették házi készítésű szaloncukorral, keksszel, dióval, és a kaszli tetejére állították. „Mi a húgommal ott fekdüztünk az ágyban. Amikor elcsendesedett a család, elaludtak, mi feltérdeltünk, és bontogattuk a szaloncukrokat. Igen ám, de valahogyan megrántottuk a gallyat, és ledőlt nagy zörrenés kíséretében. Erre már az egész család felébredt, és bizony minket megbüntettek csínytevésünk miatt.”²² Ugyanitt, Jászapáti tanyavilágában a jómódú gazdálkodó családnál már fenyőkarácsonyfát állítottak a gyerekeknek: „...mindig volt karácsonyfánk, nem nagy, díszes, de a miénk volt

azért, mert jók voltunk, ebben szentül hittünk... Volt, amikor csengettyűszó mellett adta át az anygalka az ablak alatt, mi meg remegő szívvel vártuk a szobában. Máskor már aludtunk, és amikor felébresztettek bennünket, már az asztalon állt a feldíszített fa, égtek a gyertyák. Szüleink karácsonyi énekeket énekeltek, velük mi is. Megköszöntük a Jézuskának, hogy nem feledkezett meg rólunk.”²³ Jászsószentgyörgyön szenteste „a gyerekeket időben lefektették, mert az édesanyák vagy a nagyobb lányok a kicsik számára a karácsonyfát is elkészítették és alárakták az ajándékokat. A karácsonyi ajándékozás mindenkor az anyagi lehetőségektől függött, de még a legszegényebb helyen is a régi időben, ha fenyőfára nem tellett, akkor az udvaron kerestek egy alkalmas faágot, és azt díszítették fel. Egy kis szaloncukor, dió, alma minden háznál akadt, amit a fára akasztottak, a színes papírból készült díszekkel. A tehetősebb családoknál az ajándékozás kiterjedt a családtagokra is, de a karácsonyfa is csillogott, ragyogott, narancs, füge, mogyoró, csokoládé, gyertyák is kerültek rá. Régen ez így volt természetes mindenki számára.

²² Tajti Ferencné Bolla Rozália visszaemlékezése 62 évesen, 2009-ben. In: Vallomások, 2009. 513.

²³ Tajti István visszaemlékezése 68 évesen, 2001-ben, Azok a régi szép karácsonyok című írásában. In: Vallomások, 2009. 517.

Előfordult, hogy a karácsonyfáról a jobb módban élő gyerekek ajándékot vittek az iskolába pajtásaiknak.²⁴

Az éjféli miséig a családtagok beszélgettek, böjti ételeket eszegettek, a férfiak kártyázással töltötték az időt. Alig várták, hogy beharangozzanak az éjféli misére, melyen ott volt az egész falu, zsúfolásig megtelt a templom. A pap misézett, a hívek pedig a kántor irányításával énekeltek, a nagy, közös énekléstől fellelkesültek és lélekben megtisztultak. Jászfényszaruon így emlékeztek: „Az én fiatakoromba olyan vót az éjféli mise, hogy elkezdte a pap mondani a misét, csak annyit, hogy Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében, a kántor elkezdte szépen énekelni és a többiek szépen vele együtt énekeltek. Utána a pap megint mondta a misét, a kántor minden vers után mindég énekel. Meg a pap is mindég újra mondta a misét, úgyhogy a nép abba lelkesült fel, abba a szép nagy énekbe, úgyhogy a templomnak majdnem a kárpitja repedezett az énektől, úgy énekelünk mindnyájan...²⁵ A régi karácsonyi énekek közül a következőket említették: „Tizenkettőt ütött már az óra...”, Ne sírj kis Jézuskám..., Oh, boldog Betlehem, áldások városa...” Hej víg juhászok, csordások..., ez utóbbit akkor énekeltek, amikor kijöttek a templomból. A kántornak azt az éneket kellett énekelni, amit a nép tudott.

Az éjféli miséről hazajövet már lehetett zsírosat enni. Addigra megsült a kemencében a hurka, kolbász, „angyali kolbász”-nak nevezték, az ebédről maradt mákos csikot pedig „angyali csík”-nak. A gazda kiment az istállóba, felébresztette a jószágokat, és karácsonyi szénával megetette őket, hogy egészségesek legyenek az új évben.

Jászdózsán karácsony böjtién volt az új házások kikolompolása. A legénycimborák csengőkkel, kolompokkal keresték fel éjféli mise után azokat az ifjú párokat, akik ősszel esküdtek. Az éjszakai köszöntőket illetett behívni és megvendégelni.²⁶

Karácsony napján szigorú munkatilalom volt, csak az állatok körül végeztek el. Templomba mentek, a karácsonyi hajnali és a nagymisére. Jászsalsószentgyörgyön az volt a szokás, hogy a karácsonyi ünnepi ételeket megszenteltették a pappal. Elvitték a karácsony reggeli misére, lerakták a főoltár melletti asztalra, a pap megáldotta. Otthon először ezekből a szentelt ételekből fogyasztott a család.

A karácsonyi ünnepi asztalra disznótoros ételek kerültek, a legtöbb háznál karácsony előtt volt a disznóvágás. Töltött káposzta, kocsonya, hurka, kolbász szerepeltek a karácsonyi ebéd étrendjén. Az ünnepek rokonlátogatással, valamint az István és János napi köszöntésekkel teltek.

Felhasznált irodalom

GULYÁS Éva

1976 Jászdózsai hiedelmek. Folklor Archívum.4. Budapest

GULYÁS Éva

1977 Betlehemes játék Jászsalsószentgyörgyről. Múzeumi Levelek 29-30. Szolnok

GULYÁS Éva

1977 Betlehemezés Jászsalsószentgyörgyén. In: *Varia Ethnographica et Folkloristica* (szerk.: Szabó László és Keményfi Róbert). Debrecen

GULYÁS Éva

2008 Karácsonyi ostyahordás a Jászságban. *Redemptio* XV. évf. 6. sz. Jászberény

GULYÁS Éva

24 Lukácsi Lászlóné gyűjtése, 1984. In: *Jászsalsószentgyörgy krónikája* I. 249.

25 Özv. Kovács Péterné Zsámboki Annától gyűjtöttem 1972-ben, akkor 79 éves volt. Jászfényszaru.

26 Szabó László, 1982.253.

1 Luca napja a Jászságban. In: Tisicum, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, XVIII. Szolnok.

JUHÁSZ NYITÓ Klára

2007 A Jászság adventi jeles napjai és szokásai. Redemptio XIV.évf.6.sz. Jászberény

LUKÁCSI Lászlóné - LUKÁCSI László – RUSVAY Lajos

é.n. Jászalsószentgyörgy krónikája I. Jászalsószentgyörgy

MÉSZÁROS Zoltán

1 Adventi és karácsonyi népszokások Jászfákóalmán. In: Néprajzi dolgozatok.

MOLNÁR István

1991 Betlehemezés Jászapátin 1948-ban. Múzeumi Levelek 65-66. Szolnok

SZABÓ László

1982 Jászság. Budapest

VALLOMÁSOK. Egy eltűnő világ emlékei Jászapátin és Jásziványon. (szerk.: dr. Suba Györgyné Kocsis Julianna), Jászapáti, 2009.